

A közös nyelvre való jog^{*}

Tabu az, amit nem szabad megtenni. Ám még inkább tabu az, amely elgondolhatatlan. Az elgondolhatatlan egy másodrendű tabu. Egy arab történet egy jámbor muszlimról szól, aki inkább meghalt, minthogy sertéshúst egyen. Éhen halt, amíg a kutyája mellette ült, és ennek szemtanúja volt. A sertéshús beszenyezte volna hitét, kutyájának elfogyasztása pedig ellentmondott volna önnön lényegének. A jó sertéshús tiltott, míg a kutyahús, az agyag vagy a begónia egyszerűen nem ennivalók. Az ókori mexikóiak azonban mindhármát megbecsülték. Óvja a begóniáit, ha egy mexikói parasztot hív teára, mert azok kedvére valók.

Ahogy minden társadalom megkülönbözteti az ennivalót, a mérget és azokat a dolgokat, amelyek egyáltalán nem tekinthetők ételnek, úgy mi is megkülönböztetünk legitim problémákat, azokat, amelyeket inkább a fasisztákra hagyunk, és azokat, amelyeket nem vetünk fel. Az utóbbiak ugyan nem illegitimek, de aki felveti őket, azt kockáztatja, hogy szörnyetegnek vagy kimondhatatlanul beképzeltnek tekintsék. A vernakuláris és az ipari értékek közötti különbségtétel ilyen probléma. Jelen esszével szeretném átvinni ezt a különbségtételt a tabuk nélküli területre.

1973 óta a Jom Kippur ünnepe minden évben emlékeztet bennünket az energiaválságot követő háborúra. Ez a háború tartós hatást gyakorolt a közgazdasági gondolkodásra. Akkoriban a közgazdászok elkezdtek sertéshúst enni, ezzel megsértve a klasszikus közgazdaságtan egyik tabuját: ma már olyan áruk és szolgáltatások is beletartoznak a bruttó nemzeti össztermékbe, amelyekért nem fizetnek bért és nem számolnak fel árat. Egymás után hirdetik az örömhírt, hogy a későn iparosodott társadalmakban az összes áru és szolgáltatás egyharmada, fele vagy akár kétharmada saját piacán kívül, nevezetesen háztartási munkával, magántanulással, a lakó- és munkahely közötti ingázással, bevásárlással és más fizetetlen tevékenységekkel jön létre.

DOI: 10.61901/Kellek.2025.73.07

* A szöveg eredeti megjelenési helyét lásd Ivan Illich: *Das Recht auf die gemeine Sprache*. In uő: *Vom Recht auf Gemeinheit*. Rowohlt, Hamburg, 1982, 11–29.

A közgazdászok csak azokkal a dolgokkal tudnak mit kezdeni, amelyek mérhetőek. A piacon kívüli területeken végzett kutatásokhoz új mérőeszközökre van szükségük. Mivel a gondolkodásuk ott is működik, ahol nem a pénz a szokványos fizetőeszköz, saját fogalmakat alkotnak. Tudományuk megosztottságának elkerülése érdekében az új kategóriáknak összeegyeztethetőeknek kell lenniük a régiekkel. Pigou az árnyékárát definiálta effajta kategóriaként. Az árnyékár azt az összeget jelenti, amely szükséges ahhoz, hogy valamilyen tevékenységet, amelyet ma fizetés nélkül végeznek, áruval vagy szolgáltatással helyettesítsék. Az ingyenes és talán még megfizethetetlen is így közvetetten mérhetővé válik; az operacionalizálható, kezelhető, politikailag igényelhető és tudományosan értékelhető területhez sorolják. Mostantól fogva semmilyen cselekvés, tanulás vagy gondolkodás nem kerülheti el a közgazdászok figyelmét. Mint korábban Isten szeme, most a termelékenység mércéje hatol be az élet minden szegletébe. Ezt az újonnan felfedezett árnyékbirodalmat, a fizetetlen termelést meg kell különböztetni a létezés nem ökonomizálható hozzájárulásaitól.

Egy pontos elemzés azt mutatja, hogy ez az árnyékgazdaság a formális gazdaság tükörképe. A két terület szinergikus, és együtt egy egészet alkotnak. Az árnyékgazdaság egy teljes spektrumú párhuzamos tevékenységet fejlesztett ki ama fényesen bevilágított terület nyomán, ahol a munkát, az árakat, a szükségleteket és a piacokat az ipari termelés növekedésével egyre inkább szabályozzák. Ekképp felismerjük, hogy a modern nő háztartási munkája valami radikálisan új dolog, ugyanolyan új, mint férje bér munkája.

Másutt azt állítottam, hogy egyes közgazdászok új ismeretei, amelyek képessé teszik őket e homályos terület elemzésére, többek, mint a klasszikus közgazdasági elemzéseik kiterjesztése – ez egy új ország felfedezéséhez hasonlatos, amely az elmúlt két évtized történelemírásában először vált láthatóvá. Az új közgazdászok azonban figyelmen kívül hagyják ezeket. Szűklátókörűek, akárcsak Kolumbusz. Az iránytű, az új karavella, amelyet az iránytű által megnyitott tengeri útvonalak bejárására építettek, valamint saját tengerészösztöne segítségével sikerült egy váratlan földet felfedeznie. Ám Kolumbusz anélkül hunyt el, hogy tudta volna, hogy véletlenül egy új féltékére bukkant, és abban a szilárd hitben távozott az élők sorából, hogy megtalálta az Indiába vezető utat.

Az ipari világban az árnyékgazdaság birodalma összehasonlítható a Hold rejtett oldalával, amelyet most szintén első ízben kezdenek kutatni. És ez az egész *ipari* valóság ideális esetben ellentétben áll azzal a lényeges területtel, amelyet vernakuláris valóságnak nevezek, a megélhetés közönséges területével.

A 20. századi klasszikus közgazdaságtan fényében az árnyékgazdaság és a vernakuláris szféra is a piac határain kívül helyezkedik el. Mindkettőt a

fizetetlen munka jellemzi, mindkettőt általában az úgynevezett informális szektorhoz sorolják, továbbá mindkettőt különbségtétel nélkül a „társadalmi reprodukcióhoz” való hozzájárulásként értelmezik. Az elemzést azonban leginkább az a tény zavarja, hogy a fizetett munka fizetetlen kiegészítőjét, amely szerkezetét tekintve csak az ipari társadalmakra jellemző, gyakran tévesen a megélhetési tevékenységek maradványának tekintik.

A zavaros helyzet tisztázására irányuló kezdeményezések már láthatók. A piacgazdaság és árnyéka közötti különbség elmosódik. Ha a megélhetést biztosító tevékenységeket árukkal váltják fel, azt nem feltétlenül tekintik előrelépésnek. A nők azt kérdezik, hogy a háztartási munkával járó, érdemtelen fogyasztás kiváltság-e, vagy valójában a kényszerfogyasztás uralkodó formái kényszerítik őket megalázó munkára. A diákok azt kérdezik, hogy azért járnak-e iskolába, hogy tanuljanak, vagy hogy közreműködjenek saját elbutulásukban. A páciensek arról panaszkodnak, hogy az önségítés inkább a gyógyszeriparhoz járul hozzá, semmint önnön gyógyulásukhoz. A fogyasztás fáradtságos munkája egyre inkább beárnyékolja a fogyasztás által ígért megkönnyebbülést. Egyre több ember hoz személyes döntést a munkaigényes fogyasztás és a modern megélhetési formák keresése között. A döntés megfelel a kiterjedő árnyék gazdaság és a vernakuláris szféra újrafelfedezése közötti különbségnek. Ám pontosan ez a döntés a gazdaság legmakacsabb vakfoltja, amely a tudósok számára olyan emészthetetlen, mint a kutyahús vagy az agyag. Javaslom, hogy ezt a kérdést a mindennapi nyelv vizsgálatával világítsuk meg. Ezt úgy próbálom elérni, hogy összehasonlítom ennek a nyelvnek az ipari társadalomban betöltött gazdasági jellegét az iparosodást megelőző korszakokban annak nem ökonomizálható megfelelőjével. Amint azt a későbbiekben bemutatom, e különbség eredete egy kevéssé ismert eseményben rejlik, amely a 15. század végi Spanyolországban történt.

1492. augusztus 3-án kora reggel Kolumbusz Kristóf elindult Palosból. A szomszédos, valamint a kereskedelem és hajózás szempontjából jóval fontosabb Cádiz kikötőjét abban az évben áthelyezték, holott ez volt az egyetlen olyan kikötő, ahonnan a zsidók elhagyhatták Spanyolországot. Granadát visszafoglalták, a zsidók szolgálataira pedig már nem volt szükség az iszlám elleni harcban. Kolumbusz Cipangu felé vette az irányt. E név alatt vált ismertté Cathay (Kína), az akkor már rég halott Tamerlán rövid uralkodása alatt. Ő a Föld meridiánját 45 mérföldnek számolta. Eszerint Ázsia 2400 mérföldre nyugatra volt a Kanári-szigetektől, valahol az Antilláknál, a Sargasso-tengeren. Az óceánt azon hajók hatótávolságára korlátozta, amelyeknek kormányzásához értett. Kolumbusz fedélzetén volt egy arab tolmács, aki lehetővé tette számára, hogy a Nagy Kánnal beszéljen. Nem új országot vagy féltekét akart felfedezni, hanem egy tengeri útvonalat.

A terve azonban meglehetősen észszerűtlen volt. A kora reneszánszban egyetlen képzett ember sem kételkedett abban, hogy a Föld gömb alakú – sokan még mindig azt hitték, hogy a Föld az univerzum középpontjában áll, mások már azt gondolták, hogy a Föld a szférák között kering. Ám Arisztotelész óta senki sem becsülte alá annyira a Föld területét, mint Kolumbusz, mert 255-ben Kürénéi Eratoszthenész 500 mérföldre becsülte a távolságot az általa vezetett alexandriai nagykönyvtártól Szüénéig (ahol ma az Asszuáni-víztározó terül el). Ezt a távolságot úgy számította ki, hogy a napkeltétől napnyugtáig tartó, rendkívül egyenletes tevekaravánok baktatását vette „mércéül”. Megfigyelte, hogy a nyári napforduló napján a nap sugarai Szüénében merőlegesen esnek be, míg Alexandriában hét fokkal eltértek a függőlegestől. Ebből kiindulva a Föld területét a tényleges méretének körülbelül 5 százaléka becsülte.

Amikor Kolumbusz a királynőtől támogatást kért vállalkozásához, az felkérte Talavera tudóst, hogy értékelje annak megvalósíthatóságát. Egy szakértői bizottság úgy ítélte meg, hogy a kelet-nyugati projektnek nincs szilárd alapja. A képzett szakértők lehetetlennek tartották a fél világ körbeutazását. A tervezett út három évig tartott volna; ráadásul még az is kétséges volt, hogy a karavella – ez az új, távoli felfedezőutakra tervezett hajótípus – egyáltalán visszatérne-e. Az óceánok nem voltak olyan csekély méretűek és hajózhatók, amint azt Kolumbusz állította. És aligha volt valószínű, hogy Isten ennyi ideig nézte volna tétlenül, hogy egy valódi értékkel bíró, lakatlan föld évszázadokig rejtve maradjon választott népétől. Ennélfogva a királynő eleinte elutasító volt Kolumbusz ügyével kapcsolatban. Később, a buzgó ferencesek hatására, visszavonta korábbi döntését, és aláírta „megállapodásait” Kolumbusszal. Ő, aki kiűzte az iszlámot Európából, nem tudta elutasítani admirálisát, aki a tengerentúlon akart keresztet állítani. És amint azt látni fogjuk, a gyarmati hódítás mellett hozott döntés egy újfajta háború kitöréséhez vezetett – a saját népe vernakuláris területének megszállásához, egy ötszáz éves háború megnyitásához a vernakuláris megélhetés ellen, amelynek pusztításait csak ma kezdjük felmérni.

Kolumbusz öt hétig ismert vizeken hajózott. Kikötött a Kanári-szigeteken, hogy megjavítsa a Pinta kormányát, kicserélje a Niña latin vitorláját, majd titkos viszonyt folytasson Dona Beatriz de Perázával. Csak szeptember 10-én, két nappal a Kanári-szigetek után került keleti passzátszelekbe, amelyek gyorsan átvitték az óceánon. Októberben partot ért, ami váratlanul érte a királynő tanácsosait. 1492. október 13-i naplóbejegyzésében csodálatos módon írja le a pacsirta dalát, amely Santo Domingón üdvözölte. Ám a Karib-tengeren soha nem éltek pacsirták. Kolumbusz *gran marínero y mediocre cosmógrafo* volt és maradt. Élete végéig meg volt győződve róla, hogy megtalálta, amit keresett – egy spanyol pacsirtát Kína partjainál.

Térjünk át most azokról a dolgokról, amelyek joggal váltak ismertté, azokra, amelyeket mindig szándékosan figyelmen kívül hagytak – Kolumbuszról, aki az 1492-es évszámról azonnal eszünkbe jut, Elio Antonio Nebrijára, akit Spanyolországon kívül szinte teljesen elfeledtek. Míg Kolumbusz portugál vizeken és kikötőkön keresztül nyugat felé hajózott, Spanyolországban a királynőnek előterjesztették a társadalmi valóság új architektúráját. Míg Kolumbusz idegen országokba hajózott, hogy megkeresse a számára ismerős dolgokat – aranyat, alattvalókat, pacsirtákat –, addig Nebrija Spanyolországban egy teljesen újfajta függőséget készített elő a királynő alattvalói számára. Új fegyvert hozott neki, a nyelvtant, amelyet egy új típusú zsoldosnak, a *letradónak* kellett alkalmaznia.

Mélyen megindított, amikor kezemben tartottam Nebrija *Gramática de la lengua castellana* (A kasztíliai nyelv grammatikája) című művét – egy négyzetes kötetet öt jelöléssel, gót betűkkel szedve. Az epigráf piros betűkkel van szedve, és az előszót egy üres oldal előzi meg:

„Óméltóságának, III. Donna Izabella hercegnőnek, aki e név alatt Spanyolország és a tengeri szigetek királynője és uralkodója.”¹² Ehelyütt veszi kezdetét a magiszter Antonio de Nebrija által a kasztíliai nyelvről újraalkotott nyelvtan. Előtte pedig az előszót helyezi el. „Olvasd a megfelelő időben.”³

Granada hódítója petíciót kap, sokakhoz hasonlóan. Ám Kolumbusz kérvényével ellentétben, amelyben egy új, Kínába vezető tengeri út megnyitásához kért támogatást, Nebrija petíciója arra szólította fel a királynőt, hogy saját országában hódítson meg egy új birodalmat. Olyan eszközt kínál Izabellának, amellyel gyarmatosíthatja saját alattvalói nyelvét. Nebrija a nép nyelvét a kasztíliai *lengua* – az ő beszélt nyelvük, az ő szájban lévő nyelvük – bevezetésével kívánja helyettesíteni.

Most Nebrija nyelvtankönyvének hatoldalas bevezetőjéből szeretnék néhány részt lefordítani és kommentálni. Emlékezzünk vissza: a *Gramática castellana* kolofonja szerint a könyv 1492. augusztus 18-án jelent meg Salamancában, mindössze tizenöt nappal Kolumbusz indulása után.

Ha jól megfontolom, felséges királynőm, és szem előtt tartom mindazon régi dolgokat, amelyekre emlékezünk és amelyeket emlékezetünk számára feljegyeztek, akkor egy következtetés számomra egyértelműnek és biztosnak

1 Az idézetek helyének beazonosításához a következő kiadást használtuk: Antonio de Nebrija: *Gramática de la Lengua Castellana*. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Antonio Quilis. Editora Nacional, Madrid, 1980. (A szerk.)

2 Uo. 97.

3 Uo.

tűnik: a nyelv mindig is a hatalom kísérője volt, és oly módon követte azt, hogy együtt indultak, gyarapodtak, virágoztak és hanyatlottak.⁴

Ahhoz, hogy megértsük, mit jelentett Nebrija számára a *lengua*, a „nyelv”, tudnunk kell, ki is volt ő valójában. Antonio Martínez de la Cala, egy *converso*, zsidó áttértek leszármazottja, tizenkilenc éves korában úgy döntött, hogy a latin nyelv, legalábbis az Ibériai-félszigeten, annyira elkorcsosult, hogy az elhanyagolás következtében kihaltak mondható. Így Spanyolországnak nem volt olyan nyelve (*una lengua*), amely méltó lett volna erre a névre. A *Szentírás* nyelvei – a görög, a latin és a héber – egyértelműen különböztek a nép nyelvjárásától. Épp ezért Nebrija Olaszországba utazott, ahol szerinte a latin a legjobb állapotában őrződött meg, abból a célból, hogy hazahozza. Amikor visszatért Spanyolországba, kortársa, Hernán Núñez azt írta, hogy olyan volt, mintha Orpheusz visszahozta volna Eurüdikét a Hádészből. A következő húsz évben Nebrija a klasszikus nyelvtan és retorika megújításának szentelte magát. Az első teljes könyv, amelyet Salamancában nyomtattak, az ő 1492-es *Latin nyelvtana* volt.

Amikor átlépte a negyvenéves kor küszöbét, és – megfogalmazásával élve – öregedni kezdett, rájött, hogy azokból a nyelvjárásokból, melyekkel Spanyolországban nap mint nap találkozott, egy „valódi” nyelvet tud kialakítani: konstruálhat egy nyelvet, melyet kémiai szintetizál, hogy ezzel az „artificiummal” helyettesítse Spanyolország „féktelen, szabálytalan” nyelvjárásait. Így írta meg kasztíliai nyelvtanát, amely az elsők között volt azon művek sorában, amelyeket modern európai nyelvről írtak. A *converso* klasszikus műveltségét felhasználva kiterjesztette a *consuetudo hispaniae* jogi kategóriát a nyelv területére. Az Ibériai-félsziget minden táján különböző nyelveket beszélő tömegek csődülnek össze a pogromokban a zsidó kívülállók ellen, és ezzel egyidejűleg a koronának szolgáló kozmopolita *converso* felajánlja szolgálatait: olyan nyelv létrehozását kínálja, amely alkalmas arra, hogy bárhol alkalmazzák, ahová a kard elvezeti.

Miközben Nebrija nyelvtani művén dolgozott, szótárat is írt, amely mind a mai napig az óspanyol nyelv messze legjobb forrása. Korunk két kísérlete, hogy felülmúlják Nebrija művét, mindkét esetben kudarcot vallott. Gili Gayas *Tesaurus Lexicográfico*⁵ című szótára, amelynek megírását 1947-ben kezdte el, az E betűnél megakadt, R. S. Boggs *Tentative Dictionary of Medieval Spanish*⁶ című szótára pedig 1946-tól tervezet maradt. Nebrija szótára egy évvel a nyelvtani munkája után jelent meg,

4 Uo.

5 Vö. Samuel Gili Gaya: *Tesaurus Lexicográfico. 1492–1726*. CSIC. Instituto Miguel de Cervantes, Madrid, 1947.

6 Vö. Ralph Steele Boggs: *Tentative Dictionary of Medieval Spanish*, 1946.

és már tartalmazott utalást az Újvilágra is – az első amerikai szó, a *canoa* (kenu) nyomtatásban is megjelent.

A szótár és a nyelvtan önmagában nem volt újdonság Nebrija korában. A régiek már leírták nyelveiket: szabályozták a görögöt, a latint és Panini a szanszkritot, amely teljesebb volt, mint az összes többi. Nebrija a középkorból ismerte a nyelvtant, mint a művelt nyelv tanításának eszközt. A nyelvtant azonban még soha nem tekintették a köznapi nyelv tan-szereként, a tengerentúli hódítások, illetve a hazai elnyomás eszközeként.

Vegyük alaposan szemügyre, hogy mit gondol Nebrija a kasztíliai nyelvről:

A kasztíliai nyelv [...] a kasztíliai és leóni bírák és királyok idején még gye-rekcipőben járt; erejét őfelsége, a mindörökké dicséretes Bölcs Alfonz király idején kezdte megmutatni. Az ő parancsolatára írták meg a *Siete Partidas* és a *General Historia* című műveket, és ültettek át latinról és arabról számtalan könyvet kasztíliai nyelvre.⁷

Valóban X. Alfonz (1221–1284) volt az első európai uralkodó, aki írnokai vulgáris és köznyelvét vezette be hivatalos nyelvként. Szándékában állt hangsúlyozni, hogy ő nem tartozik a római, latin nyelvű királyok közé. Akárcsak egy kalifa, azt ajánlotta udvaroncainak, hogy tegyenek zárandokutakat a muszlim és iszlám könyvtárakba, hogy azokból kincseket gyűjtsenek, azokat alattvalóinak vigyék, és értékes örökségként hagyják a királyságára. Mellékesen megjegyezzük, hogy fordítóinak többsége toledói zsidó volt, akiknek anyanyelve az ókasztíliai volt, és akik a keleti nyelveket inkább fordították az anyanyelvükre, mintsem a latinra, az egyház szent nyelvére.

Nebrija elmagyarázza a királynőnek, hogy Alfonz szilárd alapokat hagyott hátra az őspanyol nyelvnek; emellett megkezdte a népnyelv átala-kítását valódi nyelvvé azzal, hogy azt használja a törvények megalkotására, történelemírásra és a klasszikusok fordítására. Így folytatja:

a nyelv egészen Aragóniáig és Navarráig elterjedt, az infánsok kíséretében, akiket azokba a királyságokba küldtünk, hogy ott uralkodjanak. És tovább növekedett, egészen addig a rendig és békéig, amelyben most élünk, elsősor-ban Isten jóságának és gondviselésének hála, majd pedig felséged gondos és szorgalmas munkájának köszönhetően. Így Spanyolország szétszórt tagjai és országrészei egy birodalom egységében egy testté egyesültek.⁸

7 Nebrija: i. m., 100.

8 Uo.

Itt Nebrija emlékezteti a királynőt a kard és a könyv közötti új egyezésre. Két szféra közötti szövetséget javasol, amelyek mindketten a korona világi birodalmában találhatók, de ez a szövetség más volt, mint a középkori császár és a pápa közötti paktum a birodalomban. Olyan szövetséget javasol, amely már nem kard és kereszt, korona és kámsza között jön létre, hanem kard és könyv, fegyver és tudomány, katonák és tudósok között, mindkettő a királynő szolgálatában. Ehhez pedig meg kell hódítania a nyelvet: az uralom szeretőjét, aki katonai élelmiszer-elátóként kíséri a katonai táborokat, ő akarja irányítani, szabályozni. És jól tudja, kihez fordul: Ferdinánd aragóniai király feleségéhez, egy olyan nőhöz, akit egykor a legműveltebbnek tartott valamennyi férfi közül. Tudja, hogy szórakozásképp Cicerót, Senecát és Liviust olvassa eredeti nyelven, és hogy olyan érzékenységgel bír, amely a fizikai és a szellemi világot egyesíti abban, amit ő maga elsőként nevez jó ízlésnek. Ferdinánddal együtt megpróbálták formába önteni a kaotikus Kasztíliát, amelyet örökölték; közösen hozták létre az irányítható államot. Nebrija emlékezteti őket egy olyan összefüggésre, amely a mai napig meghatározza a spanyol gondolkodást – *armas y letras*. A birodalom és a nyelv összefonódásáról beszél, és ezzel egy olyan szuverén uralkodónőre utal, aki nem sokkal korábban, és fájdalmasan rövid időre elvette az inkvizíciót az egyháztól, hogy azt a királyi hatalom világi eszközeként használja. A monarchia arra használta, hogy gazdasági ellenőrzése alá vonja a nagyurakat, és Nebrija *letradosa*ival váltsa fel a nemességet a kormányzó kamarában. Ez volt az a monarchia, amely a régebbi tanácsokat bürokratikus állami tisztviselői szervezetekké alakította, olyan intézményekké, amelyek kizárólag a királyi politika végrehajtását szolgálták. Ezeknek a „szakértőkből” álló minisztériumoknak később a Habsburgok udvari szertartásain rituális szerep jutott a felvonulásokban és fogadásokban, amelyhez hasonló világi liturgia a bizánci idők óta nem volt.

Nebrija nagyon éles eszűen emlékezteti a királynőt arra, hogy az állam és az egyház közötti szövetségtől eltérő, új *armas y letras* szövetség elengedhetetlen feltétele annak, hogy Spanyolország szétszórt részeit egybegyűjtsék és egyetlen abszolút királysággá egyesítsék,

[...] amelynek alakja és szerkezete oly módon létrehozott, hogy évszázadokig fenn kell maradnia, hogy az idő nem törheti meg, nem szüntetheti meg. Miután megtisztították a keresztény vallást, amely által Isten barátai vagyunk és vele kibékültünk (Nebrija valószínűleg az inkvizícióra gondol); miután a hitünk ellenségeit háborúval és fegyverekkel legyőztük, azokat az ellenségeket, akik oly sok kárt okoztak nekünk, és még nagyobb károkat okoztak volna (a Reconquista csúcspontjára, Granada bukására gondol); miután léteznek azok a jogok és törvények, amelyek lehetővé teszik számunkra, hogy

egyenlőként éljünk együtt ebben a nagy közösségben, amelyet királyságnak, *res publicának* nevezünk (talán itt az elterjedő testvériségekre gondolt), most már csak az marad hátra, hogy a békés művészeteket felvirágoztassuk. És ezek közül az első az, amely a nyelvet tanítja, azt a nyelvet, amely megkülönböztet minket az állatoktól, amely a miénk, és amely Isten látása szerint a legértékesebb cselekedetünk [...].⁹

Ebben a szakaszban egyértelműen halljuk a humanista felhívását a fejedelemhez, amelyben arra kéri őt, hogy védje meg a civilizált keresztények birodalmát a vadak uralmától. A vadember beszédre való képessége a vademberről szóló mítosz része, bárhol is találkozunk vele a középkorban. Egy erkölcs szerint elrendezett világban a vademberlét annyit tesz, mint érthetetlenül némának, bűnösnek és átkozottnak lenni. Régen a pogányokat a keresztiséggel akarták beterelni a nyájba, mostantól pedig immár a nyelv által. A nyelvnek mostantól fogva felügyelőkre van szüksége.

Nebrija kifejti:

Eddig nyelvünk zabolátlan és szabálytalan volt, ezért néhány évszázad alatt annyira megváltozott, hogy már fel sem ismerhető. Ha összehasonlítanánk a mai nyelvünket azzal, ahogyan ötszáz évvel ezelőtt beszélték, olyan különbséget és sokféleséget vennénk észre, amely nem lehetne nagyobb, mintha két idegen nyelvről lenne szó.¹⁰

Nebrija leírja a vernakuláris nyelv, a *lengua vulgar* fejlődését és elterjedését az idők folyamán. Hivatkozik a felügyelet nélküli kasztíliai nyelvre – ellentétben Aragon és Navarra nyelvével, ahol a katonák nemrég vezették be a kasztíliait –, de egy olyan nyelvre is, amely eltér a régebbi kasztíliaitól, amelyre Alfonsz szerzetesei és zsidói az arab változatokból fordították a görög klasszikusokat. A 15. században az emberek másképp érzékelték és élték meg a nyelvüket, mint ahogy ezt napjainkban tesszük. Menendez Pidal Kolumbusz nyelvéről szóló tanulmánya segít nekünk ezt jobban megérteni. Kolumbusznak, aki eredetileg genovai posztókereskedő volt, első nyelve a genovai volt, egy olyan dialektus, amelyet még ma sem szabványosítottak. Megtanult latinul üzleti leveleket írni, még ha barbár latinul is. Miután hajótörést szenvedett Portugáliában, feleségül vett egy portugál nőt, és valószínűleg jóformán teljesen elfelejtette az olasz nyelvet. Portugálul beszélt, de soha nem írt egy szót sem ezen a nyelven. Lisszaboni évei alatt megszokta, hogy spanyolul írjon, viszont soha nem használta

9 Uo.

10 Uo.

intelligens elméjét arra, hogy jól megtanulja a spanyolt, és mindig portugállal kevert stílusban használta. Spanyolja nem a kasztíliai volt, hanem egy egyszerű szavakban gazdag spanyol, amelyeket itt-ott felcsipegetett a Földközi-tenger partvidékeinek. Néhány szintaxisbeli szörnyűség ellenére nyelvét élénk, kifejező és pontos módon használja. Kolumbusz tehát két nyelven írt, amelyeket valójában nem beszélt, emellett pedig több más nyelvet is beszélt. Ez számára és kortársai számára nem jelentett problémát. Ám Nebrija szemében mindez nem tartozott abba a kategóriába, amelyet ő „nyelvnek” kívánt nevezni.

Kérelmének folytatásában előadja a döntő érvet: *La lengua suelta y fuera de regla*, a szabálytalan és törvénytelen nyelv, amelyben az emberek élnek és életüket élik, veszélyt jelent a koronára. Ezután egy problémamentes történelmi tényt problémaként értelmez egy újfajta közösség – a modern állam – építészei számára.

Mindig is arra törekedtem, hogy nemzetünket naggyá tegyem, és először is olyan könyveket biztosítsak a saját nyelvemet beszélő embereknek, amelyek szabadidejükhöz méltók, mert most azt regényekre és történetekre pazarolják, amelyek ezernyi hazugságba és tévedésbe keverednek.¹¹

Nebrija azt javasolja, hogy szabályozzák a nyelvet, hogy az emberek ne pazarolják idejüket frivol olvasmányokra, „quando la imprenta aun no informaba la lengua de los libros”. Nebrija nem az egyetlen, aki a 15. század végén aggodalmát fejezi ki a szabadidő „eltékozlása” miatt, amelyet a papír és a mozgatható betűk feltalálása tett lehetővé. Loyolai Szent Ignác huszonkilenc évvel később, miközben Pamplonában ágyúgolyótól szétzúzott lábbal feküdt betegágyán, arra a meggyőződésre jutott, hogy eltékozlta ifjúságát. Harmincévesen visszatekintett életére, amely tele volt a „világ hiábavalóságával [...]”, amelyben szerepet játszott az is, hogy szabadidejét a vernakuláris szennyirodalom olvasásával is töltötte.

1793-ban, pontosan háromszáz évvel Nebrija után, a francia forradalom képviselője, Grégoire abbé szintén megkísérelte feláldozni a nyelvjárásokat a haza oltárán (*sacrifier les patois sur l'autel de la patrie*). Ám mind ott, mind a modern fejlesztéspolitikában a szabványosítás célja kifejezetten ellentétes volt Nebrija céljával. Kortársaink úgy vélik, hogy a szabványosított nyelv a nyomtatott könyvek elengedhetetlen feltétele. 1492-ben még pont fordítva hangzott az érvelés: Nebrija azért aggódik, mert az emberek tucatnyi különféle nyelven tékozzolják el az idejüket afféle könyvekre, amelyek úgy kerültek forgalomba, hogy mindenfajta bürokratikus ellenőrzést nélkülöznek. A kézirat olyan értékes és ritka volt, hogy a

11 Uo.

hatóságok egy szerző műveit csak úgy tudták elnyomni, hogy szó szerint *minden* példányt bevontak. Néha a kéziratokat gyökerestül ki lehetett irtani. A könyvekkel ez nem volt lehetséges. Még a 200-1000 példányos kis példányszámú kiadások esetében sem – amelyek az első generációs nyomtatott művekre voltak jellemzőek – lett volna lehetséges egy teljes kiadást elkobozni. Az indexre tétel csak betiltani volt képes a könyveket, ám nem semmisíthette meg azokat. Nebrija javaslata azonban ötven évvel az index 1559-es közzététele előtt született. Márpedig ő a nyomtatott szó feletti ellenőrzést sokkal mélyebb szinten akarta megvalósítani, mint amit az egyház később tiltásokkal próbált elérni. A nép nyelvezetét a nyelvész nyelvvel akarta felváltani. A humanista a köznyelv szabványosítását javasolta, hogy a könyvnyomtatás új technikáját kivonja a népnyelv területéről – hogy megakadályozza, hogy az emberek különböző nyelveken nyomtassanak és olvassanak, amelyeket eladdig csak beszéltek. Ezzel a hivatalos nyelvvel, a tanárok által tanított nyelv monopóliumával szándékozott visszaszorítani a vad vernakuláris olvasást.

Ahhoz, hogy megértsük Nebrija érvelésének teljes jelentőségét – miszerint a szabványosított nemzeti nyelv kötelező oktatása szükséges ahhoz, hogy az embereket visszatartsák a saját nyelvjárásukban való könnyelmű olvasástól, amely olcsó örömet okoz nekik –, emlékeznünk kell a könyvnyomtatás korabeli állapotára. Nebrija a mozgatható betűk megjelenése előtt született. Tizenhárom éves volt, amikor az első mozgatható nyomtatási eszközt üzembe helyezték. Tudatos, felnőtt élete egybeesik az inkunábulumok megjelenésével. Amikor a nyomdaművészet huszonöt éves lett, Nebrija kiadta *Latin nyelvtan* című művét, amikor pedig harmincéves lett, akkor megjelentette *Kasztíliai nyelvtan* című munkáját. Nebrija még emlékezett a könyvnyomtatás előtti időkre, ahogy én is emlékszem a televízió előtti időkre. Nebrija szövege, amelyre hivatkozom, véletlenül ugyanabban az évben jelent meg, amikor Thomas Caxton elhunyt. Caxton műve pedig elősegítheti a vernakuláris könyvek megértését.

Thomas Caxton Hollandiában élő angol posztókereskedő volt. Fordítással kezdett foglalkozni, és autodidakta módon sajátította el a nyomtatás művészetét. Miután néhány könyvet angol nyelven megjelentetett, 1476-ban Angliába vitte át nyomdáját. Haláláig (1491) negyven angol nyelvű fordítást adott ki, és szinte mindent kinyomtatott, ami a népnyelvi angolban elérhető volt – William Langland *Piers Plowman* című művének figyelemre méltó kivételével. Gyakran elgondolkodtam azon, hogy vajon azért hagyta-e ki ezt a fontos művet, mert veszélyt jelenthetett egyik bestsellerére, a *The Art and Crafte to Knowe Well to Dye* (A haldoklás művészete és mestersége) című könyvre.

Ez a Westminster Press kiadású kötet az önéletrajzi könyvek első sorozatához tartozik. Mindaz, ami felkészíthette az embert egy olyan

társadalomra, ahol a tudatosan elsajátított illeten volt a legfontosabb, mindaz, ami „illendő és jámbor viselkedéshez” vezethetett, azt kis fólió- és kvartkötetekben, tiszta gótikus betűkkel gyűjtötték össze – útmutatások mindenféle dologhoz, a kés használatától a beszélgetés vezetéséig, a bor művészetétől a sakk művészetén át a halál művészetéig. 1500 előtt nem kevesebb, mint száz kiadás jelent meg ebből az utóbbi könyvből. Ez egy önképző tankönyv, amely megmutatja, hogyan lehet felkészülni a halálra, hogy méltósággal és orvos vagy pap beavatkozása nélkül haljon meg az ember.

Kezdetben négyféle könyv jelent meg a népnyelveken: hazai népi irodalom, francia és latin nyelvről fordított művek, imakönyvek, valamint csináld magad kalauzok és útmutatók az önálló tanuláshoz, tanár nélkül. Becslések szerint 1500 előtt több mint 1700 nyomda közel 300 európai városban adott ki egy vagy több könyvet. A 15. század folyamán közel 40 000 kiadvány jelent meg, amelyek több mint 20 millió példányban jutottak el az olvasókhöz. Ezek körülbelül egyharmada különböző, Európában használt népnyelveken jelent meg. Nebrija aggodalmát éppen a nyomtatott könyvek dialektusokban írt része idézte elő. Új technikáját tanítási eszközként akarta hasznosítani, mert tudatában volt annak, hogy a nyomtatás – semmi máshoz nem foghatóan – jóformán feleslegessé tehetné volna a tanárokat.

Ha jobban meg akarjuk érteni az olvasás szabadságával kapcsolatos aggodalmát, akkor emlékeznünk kell arra, hogy az ő idejében nem volt még néma olvasás. A néma olvasás egy újabb találmány. Augustinus már nagy író és Hippo püspöke volt, amikor rájött, hogy halkán is lehet olvasni. A *Vallomások* című művében leírja ebbéli felfedezését. Éjszaka, a könyörületesség miatt nem akarta zavarni testvéreit az olvasással járó zajjal. Ám a kíváncsiság arra készítette, hogy felüssön egy könyvet. Eképp tanulta meg a csendes olvasást – annak művészetét, amelyet csak egy embernél látott, tanítójánál, Milánói Szent Ambrusnál. Augustinus szerint Ambrosius azért gyakorolta a csendes olvasás művészetét, mert ellenkező esetben az emberek körülötte gyülekeztek volna, és kérdéseikkel zavarták volna a szöveg olvasását. A hangos olvasás volt a kapocs a klasszikus tanultság és a népi kultúra között.

A hangos olvasás szokása társadalmi következményekkel jár. Ez egy rendkívül hatékony módszer arra, hogy megtanítsák az olvasás művészetét azoknak, akik a felolvasó vállán át leskelődnek; ahelyett, hogy egy fennkölt vagy szublimált önkielégítés formájára korlátozódná, elősegíti az eszmecserét a közösségben; a felolvasott részek közös feldolgozásához és kommentálásához vezet. A legtöbb indiai nyelvben az „olvasni” jelentésű ige annyit tesz, mint „felcsendülni hagyni”. Ugyanezzel az igével jelölik a könyvek olvasását és a vina húros hangszer játékát. Az olvasást és a hangszerez játékot párhuzamos tevékenységnek tekintik. Az írástudás

egyszerű és általános, nemzetközileg elfogadott definíciója eltorzítja a könyvekhez, nyomtatott írásokhoz és az olvasáshoz való alternatív hozzáférési lehetőségekről alkotott képet. Ha az olvasást elsősorban társadalmi tevékenységnek tekintenénk, mint például a gitározást, akkor a kevesebb olvasó valójában sokkal szélesebb körű hozzáférést jelenthetne a könyvekhez és az irodalomhoz. A hangos olvasás Nebrija kora előtt általános gyakorlat volt Európában. A nyomtatás megjelenésével a hangos olvasás rövid időre járványszerűen elterjedt. Az oktatás és az írástudás közötti határvonal más volt, mint amit ma ismerünk. Olvasni annyit tett, mint latin ismeretekkel rendelkezni. A nagy embertömeg, amely alaposan ismerte régiójának népi irodalmát, többnyire nem tudott írni és olvasni, és még ha tudtak is, akkor is valószínűleg autodidakta módon tanulták meg, írnokok voltak vagy kiléptek a klérusból.

A Nebrija által javasolt vállalkozás a királynőnek még hihetetlenebbnek tűnhetett, mint Kolumbusz terve. Végül azonban ez még az Újvilágnál is döntőbb tényezőnek bizonyult a nemzetállam kialakulásában. Nebrija világosan megmutatta, hogyan lehet megakadályozni a nyomdaipar szabad és anarchikus fejlődését, és hogyan lehet azt egyenesen a bürokratikus állami hatalom és közigazgatás ellenőrző eszközévé tenni.

Ma általánosan elfogadott feltételezés, hogy a könyveket nem lehetne kinyomtatni és nagy példányszámban olvasni, ha azok a hivatalos nyelvtani szabályoktól mentesen, népnyelven íródtak volna. Ugyanígy feltételezzük, hogy az emberek nem lennének képesek megtanulni saját nyelvükön olvasni és írni, ha nem tanítanák őket ugyanúgy, ahogy a diákokat mindig is latinul tanították. Hallgassuk meg újra Nebrija szavait:

A nyelvtani szabályaim segítségével megtanulhatják a mesterséges kasztíliai nyelvet, ami nem nehéz, mert egy olyan nyelv alapjaira épül, amelyet már ismernek; és akkor a latin is könnyen megy majd nekik...¹²

Nebrija a nyelvjárást olyan anyagként tekinti, amelyből létrehozhatja művészi kasztíliai nyelvét, egyfajta kitermelhető nyersanyagként, hasonlóképpen a pernambuco fához és az emberi igásállatokhoz, amelyek, ahogy Kolumbusz szomorúan megjegyezte, Kuba egyetlen értékes vagy jelentős nyersanyagai.

Nebrija nem a nyelvtan használatáról beszél, hogy sokan tudják írni és olvasni, amit mondani is tudnak. Inkább arra kéri Izabellát, hogy adjon neki hatalmat és tekintélyt, hogy nyelvtanának segítségével megfékezze a féktelen gondolkodás és beszéd anarchikus terjedését.

12 Itt Illich tendenciózusan idéz, tulajdonképpen a 100. és 101. oldalon található szövegrészek mondanivalóját összegzi röviden.

Jelenleg szabadidejüket regényekre és fantasztikus történetekre tékozzák, amelyek hemzsegek a hazugságoktól. Ezért úgy döntöttem, hogy a legfontosabb feladatom az, hogy a kasztíliai nyelvet műalkotássá alakítsam, hogy a jövőben minden, ami ezen a nyelven íródik, egységes hangvételű legyen.¹³

A korona nyelvi szakértőjeként Nebrija a nép által hordozott hatalom kedvenceit az állam szolgálóleányává akarja tenni. El akarja venni a néptől a saját stílusát, szavait, nyelvjárását, és a szavakból egy új adminisztrációs eszközt akar kovácsolni. Ő az első, aki megfogalmazza az állam igényét a nyelv pénzverési jogára – a lényegére. A vernakuláris nyelvjárásról a hivatalosan tanított anyanyelvre való átállás talán a legszubtilisebb – és éppen ezért a legkevésbé kutatott – esemény egy áruintenzív társadalom kialakulásában. A népnyelvről a tanított közigazgatási nyelvre való radikális átállás előrevetíti a mellről a cumisüvegre, a megélhetésből a jólétre, valamint az önfenntartásról a piaci termelésre való átállást, vagyis egy olyan világtól, ahol a remények az állam és az egyház között oszlottak meg, egy olyan világig, ahol az egyház marginális és a vallás privatizált, és ahol az állam magához ragadja azokat az anyai funkciókat, amelyeket egykor csak az egyház vallott a magáénak. Korábban nem létezett üdvösség az egyházon kívül; most pedig az oktatási szektoron kívül nem lehet olvasni, írni – és ha lehetséges, beszélni sem. A monarchia méhében újjászületett embereknek ezentúl életük végéig az anyatejjel kell táplálkozniuk. Most először hívják életre az állampolgárt és az állam által kijelölt nyelvet – egyiknek sincs korábban fellelhető történelmi előképe.

Nebrija egy régi hermetikus hagyományra hivatkozik, amikor azt javasolja, hogy a kasztíliai nyelvet olyan műalkotássá alakítsák, amely a királynő alattvalói számára éppoly szükséges, mint a hit a keresztények számára. A korabeli nyelvben mindkét szó, amelyet itt használ – *reducir* és *artificio* – egyaránt bír köznyelvi és technikai jelentéssel. Utóbbi értelemben az alkímia nyelvéhez tartoznak.

Nebrija saját szótára szerint a *reducir* szó a 15. századi spanyol nyelvben „megváltoztatni”, „alávetni”, „civilizálni” jelentéssel bírt. A jezsuiták később az utóbbi értelemben értelmezték a *Reducciones des Paraguay* kifejezést. Ezenkívül a *reductio* – az egész 15. és 16. században – a hét fokozat egyikét jelentette, amelyeken keresztül a természet hétköznapi elemei a bölcsek kövévé, panaceává alakulnak át, amelyhez hozzáérve minden arannyá változik. Ehelyütt a *reductio* a szublimáció hét fokozatának negyedik fázisát jelöli. A (szürke) anyagnak ki kell állnia a döntő próbát, hogy az első szintről a második szintre lépjen a *felvilágosodás* folyamatában. Az első négy szinten a természetes nyersanyagot egymást követően

13 Nebrija: i. m.,

cseppfolyósítják, megtisztítják, majd elpárologtatják. A negyedik szinten, a *reducti*ón az anyagot a bölcsek tejével dúsítják. Ha ezt az anyagot felveszi, ami csak akkor lehetséges, ha az első négy folyamat teljesen megszüntette annak nyers és szabálytalan természetét, akkor előállítható a *Chrysosperma*, az arany mélyen rejlő csírája. Ez az *educatio*. A következő három szakaszban az alkimista *alumnus*át – vagyis azt a szubsztanciát, amelyet tejjel táplált – a bölcsek kövévé dermesztheti. A nyelv, amelyben mindez kifejezésre jut, tulajdonképpen a Nebrija utáni korszakból származik. Szinte szó szerint átveszem Paracelsustól, aki a *Gramática Castellana* megjelenésének évében született.

Ám térjünk vissza a szöveghez. Nebrija így vezeti le érvelését:

Elsősorban arra törekszem, hogy kasztíliai nyelvünket művészi, szabályozott nyelvvé alakítsam, hogy minden, ami most és a jövőben ezen a nyelven íródik, egységes értéket képviseljen, és átíveljen az eljövendő korokon. Látjuk, hogy a göröggel és a latinnal is pontosan ezt tették: mivel mindkét nyelv szabályok alá volt vetve, túléltek a századokat.

Ha nyelvünkkel nem tesszük meg ugyanezt, mint amazokkal, akkor az Ön krónikásai és történetírói mindhiába írtak, mindhiába ajánlották dicső tettei emlékét a halhatatlanságnak. Ugyanis, ha megkíséreljük a mulandó és ritka dolgokat a kasztíliai nyelven papírra vetni, úgy az csak néhány évig maradhat fenn. Ekképp két lehetőség közül kell választani: vagy az Ön dicsőséges tetteinek emléke mindörökre letűnik a nyelvvel együtt, vagy idegen nemzetek között kell vándorolnia, mert nincsen saját otthona, ahol maradásra található.¹⁴

A Római Birodalmat elitjének latin nyelve kormányozta. De a korábbi birodalmakban az állami okiratok vezetésére, a nemzetközi kapcsolatok ápolására és a tudomány előmozdítására használt különleges hagyományos elit nyelvek – mint például a perzsa, az arab, a latin vagy a frank – nem elégségesek a nacionalista monarchiák törekvéseinek megvalósításához. A modern európai állam nem működőképes a vernakuláris világban. Az új nemzetállamnak szüksége van egy *artifici*óra, valami másra, mint a diplomácia hagyományos latinja vagy Bölcs Alfonz regionális kasztíliai nyelve. Ennek az új közösségnek szüksége van egy egységes nyelvre, amelyet mindenki megért, aki törvényei alá tartozik, és amelynek a monarchia parancsára írt mondák (vagyis a propaganda) szólnak.

Nebrija azonban nem akarta eltörölni a latint. Éppen ellenkezőleg, a neolatin reneszánsz Spanyolországban főként latin nyelvtani művének és latin szótárának köszönheti létrejöttét. Jelentős újítása viszont abban

14 Uo. 100–101.

állt, hogy megteremtette egy példa nélküli társadalom nyelvi alapjait, amelyben az univerzális uralkodó bürokratái, katonái, kereskedői és parasztjai valamennyien azt követelik, hogy *egy* nyelvet beszéljenek, egy nyelvet, amelyet a szegények is megértenek, és amelynek használata során engedelmeskedniük kell. A Nebrija által megalkotott köznyelv koncepciója önmagában elegendő volt ahhoz, hogy minden embert a számára kijelölt helyre állítson a társadalmi piramisban, amely az emberek anyanyelvi oktatásával elkerülhetetlenül történelmi hírnévre fog szert tenni, attól függően, hogy létrehoz-e egy propagandanyelvet. Ez univerzális és rögzített, akárcsak a latin, és mégis alkalmas arra, hogy minden faluba, minden farmra benyomuljon, hogy az alattvalókat modern állampolgárokká *redukálja*.

Hogy megváltozott az idő Dante óta! Dante számára egy nyelv, amelyet meg kellett tanulni, amelyet a nyelvtani szabályok szerint kellett beszélni, elkerülhetetlenül holt nyelv volt. Számára egy ilyen nyelv csak az iskolamestereknek volt alkalmas, akiket cinikusan *inventores grammicae facultatis*nek¹⁵ nevezett. Ami Danténál holtnak és haszontalannak tűnik fel, azt Nebrija eszközként ajánlja. Míg egyiküknek az élénk gondolatcsere volt a fontos, addig a másiknak a gondolatok alávetése a szabályozott nyelvnek, amelynek szavai úgy vannak megformálva és összeillesztve, mint egy palota építőkövei Őfelsége dicsőségére.

Ebben a helyzetben én akartam lefektetni az első követ, és a nyelvünkben megteremtteni azt, amit Xenodotosz a görög, Kratész pedig a latin nyelvért tett. A jobbakkövettek őket, ám mi is büszkékké leszünk arra, hogy felfedezői és feltalálói (*primeros inventores*) vagyunk egy ilyen szükséges művészetnek.¹⁶

A szakértő mindig időszűkében van, a haladásba vetett hite viszont szerénységet kölcsönöz neki. Az akadémiai kalandor sürgeti kormányát, hogy *most* fogadja el ötletét, mert különben császári tervei kudarcba fulladhatnak. Most van itt az ideje!

Nyelvünk valóban most érte el azt a magaslatozt, ahonnan inkább attól kell tartanunk, hogy lecsúszunk, mint hogy reménykedjünk a felemelkedésben.¹⁷

Nebrija bevezetőjének utolsó szakasza tele van ékesszólással. Nyilvánvalóan ez a retorika tanár tudta, mit tanít. Nebrija kifejtette projektjét;

15 A nyelvtan tudományának feltalálói. (*A fordító megjegyzése.*)

16 Nebrija: i. m., 101.

17 Uo.

logikus érveket hozott fel a királynőnek, hogy fogadja el azokat; ráíjesztett azzal, hogy mi történhet, ha nem támogatja őt; és végül, Kolumbuszhoz hasonlóan, a királynő előrelátás iránti érzékéhez folyamodott.

A harmadik előny, amelyet munkámból meríthetnek, a következő. [...] Amikor Salamancában átadtam Őfelségének e mű vázlatát, és Őfelsége megkérdezte tőlem, hogy mire lehet ez jó, a tiszteletreméltó püspök kivette a szót a számból, és helyettem válaszolt: Hamarosan felséged igát vet a barbár népekre, idegen nyelveken beszélő nemzetekre, és ez a győzelem szükségessé teszi számukra a jogalkotást, a törvényeket és a nyelvet, amellyel a győztes tartozik a legyőzötteknek. Ezeket az én nyelvtanom segítségével tanulhatják meg [...] és nemcsak a hitünk ellenségei, hanem a biscayaiak, navarraiak, franciák és olaszok is.¹⁸

Megkísérrelhetjük rekonstruálni, mi történt Salamancában, miután Nebrija átadta a királynőnek könyve vázlatát. A királynő dicsérte a humanistát, mert a kasztíliai nyelvnek megadta azt, ami eddig a Szentírás nyelveinek – a hébernek, a görögnek és a latinnak – volt fenntartva. (Meglepő és igencsak jellegzetes, hogy a *converso* Granada évében nem említi a Korán arab nyelvét!) Bár Izabella valószínűleg képes volt felismerni a *letrado* teljesítményét – egy élő nyelv visszaadását a nyelvtani szabályok szerint –, nem ismerte fel egy effajta vállalkozás gyakorlati hasznát. Számára a nyelvtan kizárólag a papok és írnokok oktatásának eszköze volt. Úgy vélte azonban, hogy a népnyelvet egyszerűen nem lehet tanítani. Királyi nyelvészeti felfogása szerint minden alattvalója olyan tehetséggel volt megáldva, hogy élete során elsajátíthatta az egész nyelvterületet. Az ilyen „királyi nyelvészet” szerint a köznyelv az alattvalók területe, érinthetetlen, akárcsak a közlegelő, a spanyol esküdszék (*los fueros*) és „közösség” egyéb formái. A királynő számára a népnyelv távolinak tűnik a spanyol uralkodó hatalmától. A nemzetállamot létrehozni kívánó tradicionális uralkodó még nem képes felismerni a projektben rejlő logikát. Izabella első reakciója aláhúzza Nebrija tervének eredetiségét.

Ez a beszélgetés Nebrija tervezetéről, amely a saját anyanyelv tanításának szükségességéről szólt, 1492 márciusában zajlott le, körülbelül abban az időben, amikor Kolumbusz a királynővel megbeszélte projektjét. Izabella kezdetben elutasította Kolumbuszt tanácsosainak technikai kifogásai miatt – Kolumbusz ugyanis rosszul számította ki a Földgömb területét. A királynő Nebrija tervét azonban más indíttatásból utasította el: az alattvalók nyelvi autonómiája iránt érzett királyi tiszteletből. A korona tisztelete minden falu jogi autonómiájáért, a *fuero del puebló*ért, az

egyenlők ítéletéért mind a nép, mind a szuverén számára a keresztények alapvető szabadságának számított, akik Spanyolország visszahódításáért harcoltak. Nebrija ellentmond Izabella hagyományos, tipikusan ibériai előítéletének – miszerint a korona nem avatkozhat be a királyságok sokrétű szokásaiba – és egy új, univerzális küldetés képét hívja segítségül egy *modern* korona számára.

Kolumbusz végül győzedelmeskedett, mert barátai a papságban úgy mutatták be őt a királynőnek, mint egy Istentől ihletett embert, aki misztikus világmisszióját szolgálja. Nebrija hasonlóan jár el. Úgy dönt, hogy kérelmét a „granadai szellemhez” intézett felhívással kezdi, vagyis a királynő sorsszerű rendeltetésével, hogy nemcsak Andalúziát, hanem az egész világot meghódítsa, majd szellemileg is leigázza.

Kolumbusz és Nebrija egyaránt egy új stílusú birodalom alapítójának szolgálatába állnak. Kolumbusz azonban csupán azt javasolja, hogy a nemrégiben épített karavellákat teljes hatótávolságukig alkalmazzák, hogy a királyi hatalmat arra a területre terjesszék ki, ahol egykor Új-Spanyolországnak kellett volna lennie. Nebrija alaposabb – ő a nyelvtani szabályok alkalmazásával akarja hozzásegíteni a kialakuló nemzetállam szellemét a nemzet nyelvének, és ezzel gondolkodás- és életmódjának, illetve megtestesülésének uralmához. A férfiak és nők többé nem juthatnak szóhoz, azért, mert minden völgyben másképp nőnek fel. Nem, ezentúl mindannyian azoknak a szavaknak a segítségével kell beszélniük, amelyeket a királynő az iskolai tanárok révén ad a szájukba. A királynő tudatában van annak, hogy nyelvben jártas népek uralkodója, akik királysága alapzatát képezik. Nebrija megmutatja neki az utat egy új, absztrakt uralomhoz a nyelv nélküli emberek felett. Itt veszi kezdetét egy 500 éves háború, amely a megélhetésért folyik, melynek során megfosztják a jövőbeli állampolgárokat a beszéd közös vonásaitól és a műveltség által körülhatárolt nyelvi fogságtól.

Tillmann Ármin fordítása